

och en konflikt med en potentiell magisk skadebringare, där delarna förutsätter varandra.

Soili-Maria Ollis avhandling behandlar ett väsentligt och hittills föga uppmärksammat inslag i det tidigmoderna Sveriges historia. Upplägget att inom samma pärmar rymma både en hädelsebrottets och en folkreligionens historia är ambitiöst, men har bidragit till avhandlingens svaga sidor. Den präglas av otydlighet i dispositionen, vilket förstärks av ett framställningssätt som i allt för hög grad låtit sig domineras av annan forskning; det egna källmaterialet hade gott kunnat ges en mer systematisk behandling och framträdande presentation. Vidare hade ett upplägg kunnat övervägas som inneburit undersökningar av andra kompletterande källor och arkiv. Där finns tyvärr också ett betydande moment av slarv och direkta felaktigheter. På pluskontot ligger att författaren har väckt till liv väsentliga mentalitetshistoriska problem i sin avhandling. Om vi än inte med föreliggande avhandling har fått en heltäckande hädelsens historia, så har vi åtminstone nu fått en hädarnas historia.

Per Sörlin, Frösön

Anja Petersen: *På visit i verkligheten. Fotografi och kön i slutet av 1800-talet*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/ Stehag 2007. 184 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7139-795-9.

Under slutet av 1800 blev de fotografiska bilderna populära och kom så småningom till användning inom de mest skilda områden. I tidningar, tidskrifter och böcker kom fotografiet delvis att ersätta tecknade bilder och andra illustrationer. De filantropiska föreningarna använde fotografier för att skildra de problem de hade mött i de fattigas hem och för att påverka myndigheterna och driva fram sociala reformer. På antropologiska upptäcktsfärder började fotografiet att användas för att dokumentera verkligheten och ge exempel på olika människotyper. Inom polisväsendet, fångvården, sjuksjukhus och andra anstalter användes den fotografiska bilden som arbetsredskap, och inom borgerskapet blev porträttfotografiet populärt i slutet av 1800-talet.

Fotografiet uppfattades som mer objektivt, realistiskt och autentiskt än t.ex. tecknade bilder, vilket säkert medverkade till dess popularitet. Fotografikonsten sågs också som en symbol för modernitet och framsteg. Till att börja med var kamerorna stora och klumpiga, exponeringstiderna långa och bilderna fick tas i ateljéer, men

efterhand förbättrades tekniken snabbt och fotograferna kunde ta med sig kamerorna ut och dokumentera ”den ocensurerade verkligheten”. Lägre papperspriser och en bättre tryckeriteknik vid förra sekelskiftet gjorde att de fotografiska bilderna fick spridning och kom att påverka allmänheten på olika sätt.

Den fotografiska bilden är ett viktigt, men mycket försummat forskningsområde. I de välbevarade svenska arkiven finns en rik bildskatt. Det är därför glädjande att forskare nu börjar intressera sig för bildens betydelse. En av dem är etnologen Anja Petersen som studerat fotografiska porträtt och kön i slutet av 1800-talet.

Porträtt är genomtänkta och styrda bilder och vill visa hur en person ser ut. Vid 1800-talets slut var det ofta frågan om arrangerade bilder. Situationen var styrd av teknikens möjligheter, men också av sociala konventioner om hur en bild skulle se ut. Enligt författaren kom kvinnor från borgerskapet att porträtteras i samma utsträckning som män, vilket man kanske kunde förvänta sig inte var någon självklarhet vid denna tid. Syftet med avhandlingen är att visa hur fotografiska porträtt i olika sociala och kulturella sammanhang under perioden 1850–1910 medverkade till att forma bilden av en kvinna. Bilderna har hämtats från enskilda fotografers arkiv, sinnessjukhus, polis och fängelser, och finns bevarade i olika arkiv. Också tidskriftssamlingar, böcker, protokoll, journaler och årsberättelser har använts för att få en överblick över tiden, kontexten och fotografiernas användningsområden. Författaren menar nämligen, att bilderna inte kan ses isolerade från sitt kontextuella och sociala sammanhang. Bilderna är en avspegling av sin tid och sitt sammanhang och bär på olika kulturella koder. Olika normer, värderingar och ideal har styrt tillkomsten av porträtten och det har varit viktigt för författaren att blottlägga dessa. Genom att hon använder bilder från vitt skilda sammanhang kan hon göra intressanta jämförelser, se likheter, skillnader, mönster osv.

Författaren vill visa hur kön konstrueras i olika typer av kvinnoporträtt och bygger sina teoretiska utgångspunkter på den amerikanska filosofen Judith Butlers teorier, men hämtar också inspiration från den feministiskt inriktade konstvetenskapen som arbetar med ett könsperspektiv och då främst från den engelska forskaren Griselda Pollock. Feministisk bildforskning har bl.a. uppmärksammat olika seendepositioner. ”Att se” har knutits till den maskulina blicken, medan ”att bli sedd” har knutits till kvinnan. Bilder av kvinnor och konstruktionen av kön är alltså det genomgående temat i bokens kapitel.

I kapitlet "På visit i verkligheten" analyseras de s.k. visitkortsporträtten som kom att massproduceras efter borgerlig förlaga och som enligt författaren kom att bilda mall för hur borgerlighetens kvinnor skulle se ut på bild. År 1854 sökte fransmannen André Adolphé Disdéri patent på fotografiska visitkort och några år senare introducerades tekniken i Sverige. Visitkortet blev en del av den borgerliga umgängesformen i många europeiska länder under perioden 1860–1920. Vid visiter hade borgerligheten med sig sina visitkortsporträtt som lämnades över till tjänstefolket om den man besökte inte var hemma och man bytte dem vänner och släktingar emellan. Genom porträtten skapades en självbild och borgerligheten förmedlade en bild av sin identitet till omgivningen.

"Fotografiska anamneser" handlar om de porträtt som togs på patienter på hospital och sinnessjukhus. Kapitlet bygger på fotografier som 1891 togs på intagna på Göteborgs hospital.

På mentalsjukhusen användes bl.a. bilderna tillsammans med text för att få kunskaper om olika grupper sinnessjuka och för att kunna ställa anamneser i framtiden, men de användes också i den omfattande rapporteringen om institutionernas verksamhet. Man började nu skapa olika klassificeringssystem för sinnessjukdomar och psykiatri blev ett moment i läkarutbildningen. Man kunde jämföra patienter och genom att fotografera dem vid olika tillfällen kunde man följa deras utveckling över tid och se förändringar. Kopplingen mellan sinnessjukdom och kvinnor var stark i slutet av 1800-talet och föreställningen om "den galna kvinnan" skapades vid denna tid.

"Tvångsporträtt – fängelsernas och polisens fotografier" handlar om hur polisen och fängelserna använde fotografier i sitt arbete. Tvångsfotograferingen kom att ställas i de nya övervaknings- och regleringsteknikernas tjänst och användes bl.a. för att underlätta efterlysning och upptäckt av brottslingar och för att ringa in och underlätta identifiering av både enskilda individer och typer av problematiska människor. Fångporträtt på kvinnor var ganska ovanliga eftersom kvinnor då som nu mindre ofta förekom i sådana sammanhang. Som stöd för fotografierna fanns ofta en beskrivning av yttre kännetecken, härkomst osv.

"Fotografiska pastischer" analyserar porträtt som leker med gängse regler för hur kvinnor och män skall porträtteras. Det kan handla om att kvinnor är utklädda till män. Kapitlet bygger på en samling privata porträtt som två unga norska kvinnliga fotografer tagit. Kapitlet bryter av mot de övriga porträttgenrerna i avhandlingen.

I slutkapitlet "Fotografi som redskap – en avslutande

diskussion" görs en sammanfattande analys av materialet som presenterats i avhandlingen och belyst kvinnoporträtt från olika infallsvinklar. Författaren menar att de fotografiska porträtten står för en dialog och en mötesplats:

Fotografiernas användning, syfte och koder formas genom en serie möten: mötet mellan modell och fotograf, mellan det förgångna och nuet, mellan fotografi och kontext. Det sker även i mötet mellan fotografi och den det avbildar, mellan mall och detalj, mellan den reflekterade ytan och det kulturellt laddade djupet. Det handlar också om mötet mellan fotografiet och betraktaren, liksom mötet mellan olika fotografiska porträttgenrer. Det är i sådana dialoger som fotografiernas budskap får form och det är genom dem det blir möjligt att förmedla porträttens berättelser (s. 148).

Fotografierna blir något mer än ett mekaniskt avbildande av hur de avbildade såg ut. Bilderna förmedlade också de fotograferades moraliska nivå, civilisation och sinnelag, vilket framhövdes av miljön, kläderna och av hur människor avbildades. Genom de mallar som användes och genom den ständiga upprepningen av likartade bilder skapas både kön och klass.

Anja Petersen har skrivit en mycket läsvärd och viktig avhandling. Dessutom är boken av hög kvalitet, välredigerad, bra tryck och utmärkt bildåtergivning. Greppet att kontrastera borgarklassens visitkort med tvångsbilderna från polisen och fängelserna är intressant och lyckat. Kapitlet "Fotografiska pastischer", sticker ut något och hade egentligen inte behövts för framställningen.

Som läsare berörs man av bilderna på de tvångsfotograferade – det är svårt att misstolka budskapet – stackare, skurkar, sjuka. Vad innebär det att bli fotograferad mot sin vilja, i främmande miljöer, hos polisen eller på totala institutioner och inte veta vad som skall hända med ens liv eller med fotografierna. För oss andra är det annorlunda, vi väljer i regel när vi skall fotograferas. Det är inte säkert att vi väljer att fotograferas när vi är deprimerade eller nere. Kanske bilderna sett helt annorlunda ut om de blivit tagna vid något annat tillfälle i den fotograferades liv.

En viktig etisk fråga är hur forskare skall hantera den här typen av bilder. Vilken hänsyn skall vi ta till senare generationers efterlevande? Riskerar vi inte att låta dem för alltid bära fattigdomens förbannelse? Och alternativet – är det inte ännu värre? Är det inte forskarens plikt att lyfta fram den tysta nöden? Jag hade gärna sett en mer utförlig diskussion om dessa frågor.

Hans Swärd, Lund